

С. М. Повторєва

РЕЛІГІЯ І РЕЛІГІЙНА КНИГА В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У ВУЗІ

Введення у вузах України викладання курсу "Культурологія" зумовило потребу у конкретизації змісту таких полісемантичних понять, як "культура", "національна культура", "українська культура" та ін. Необхідність у цьому зумовлюється теоретичними і практичними проблемами, оскільки йдеться про методологію і методика викладання вузівських курсів і спецкурсів культурологічного спрямування.

Поняття "культура" охоплює надзвичайно великий обсяг людської діяльності, навіть якщо брати до уваги одне з найпоширеніших тлумачень цього слова, сформоване у ХУІІ ст., - всю людську діяльність з її результатами. Іншими словами, у зміст поняття "культура" входить все те, що не є природою.

Завдяки різноманітності і багатству культури генетично і структурно містять певні інваріанти, що обумовлюють стійкість, відтворюваність етносів, створюють можливість опору цивілізаційним змінам. Одним з таких інваріантів є, з нашої точки зору, релігія. Витоки будь-якої національної культури мають релігійний характер. Це особливо виявляється у великих старо-

давніх культурах, єдність яких скріплювалась саме культом, а руйнування і занепад збігаються зі зміною форм релігії. Релігія є однією з фундаментальних етнокультурних норм, що регламентують буття людини в системі соціальних відносин. Окрема людина вимушена співвідносити своє індивідуальне буття з соціонормами культури і лише в цьому випадку вона може самовизначитися у духовному вимірі певної культури і стати творцем іноваційних форм культури, що заперечують попередні форми. З цих позицій конкретну культуру можна уявити як структуру, в якій одними з основних, базових, системотворних є релігійні відношення; вони формують норми існування етносу, духовного буття окремої людини і соціуму.

Означений підхід до вивчення української культури видається нам особливо доцільним і методично продуктивним. Релігійні відношення були системотворними у становленні, існуванні і самовизначенні української нації. В умовах відсутності власної державності саме релігія встановлювала духовні кордони, що зберігали національну єдність і самобутність.

У формуванні культури українського народу велике значення відіграла релігійна книга, яку аж ніяк не можна вважати одним із засобів християнізації українського життя. Вона є сутнісним елементом релігійної системи України і, разом з іншими її елементами, створює структуру духовності українського етносу.

Головна релігійна книга християнства - Біблія - глибоко пронизує життя українців на різних рівнях їх свідомості і буття. Орієнтація на цю книгу книг у моралі, побуті, праці і дозвіллі супроводжує історію українського народу з давніх-давен. Спроби усвідомити роль Біблії як смислотворної основи життя людини-християнина і українця характерні для багатьох діячів української культури. Згадаємо глибокі роздуми про велику книгу Г. Сковороди. В основу оригінальної гіпотези світобудови він поклав концепцію "трьох світів", де перший світ - "мир обитательный, где все рожденное обитает", "великий мыр" [1, с.137]; другий - "мікрокозм, сиречь - мырик, мирок, или человек" [1, с.137]; третій світ - символічний, це Біблія, в якій зібрані "небесных, земных и преисподних тварей фигуры, дабы они были монументами, ведущими мысль нашу в поиятіе вечных натуре, утаенных в тленной так, как рисунок в красках своих" [1, с.137].

Третій світ виконує надзвичайно важливу функцію провідника, посередника між наявним, поверховим у речах і явищах та їх суттю, істиною, духовним, божественним змістом. Цю подвійність, за платонівською традицією, Г. Сковорода іменує матерією і формою. Символічний світ (Біблія), опосередковуючи матерію і форму перших двох світів, сам, у свою чергу, є подвійним, тобто має власну матерію і форму. Матерією Біблії є

"собрание тварей", а формою - "божє естество", до якого веде матерія. Щоб осягнути істину, дух Біблії, потрібна велика праця душі та розуму, які в процесі пізнання постійно втрачають орієнтири, проте знов і знов прагнуть відновити свої зусилля. Сенс пізнання Біблії, як і двох інших світів, Г. Сковорода вбачав не в тому, щоб істинно знати, а в тому, щоб істинно бути.

Таким чином, Біблія органічно входить у структуру українського менталітету, є нормотворчим елементом, необхідним для існування і розвитку української культури. Природно, що біблійний символізм створює неоднозначність, багатоструктурність у пізнанні світу і перебуванні в ньому; пізнання відбувається з помилками, відхиленнями, хибами у тлумаченні справжнього змісту символів. Проте істинне пізнання і буття в українській культурі неможливе без Біблії і тих шляхів, які вона вказує людині.

Розвиток освіти і науки в Україні збігається з розповсюдженням християнства і релігійної книги. Володимир Великий, започатковуючи християнство, почав брати у визначних людей дітей, щоб вони оволодівали книжною наукою. Перші учителі в Княжу добу - це священники і дяки, що використовували для навчання богослужбні книги, найчастіше псалтир. Ті ж, хто створювали і переписували книги, були духовними особами із солідною богословською освітою. Серед релігійної літератури, яка несла народове світло віри та істинного знання, слід виділити Остромирову Євангелію - найпершу пам'ятку української писемної культури, що датується 1056-1057 рр.

Чим глибше християнство проникало в українське життя, тим більшого значення набувала релігійна книга. Вона цінується дуже дорого, її шанують, виготовляють як витвір мистецтва, зберігають як найдорожчу цінність. Приклад подають перші особи в державі. Так, Ярослав Мудрий - покровитель наук і мистецтва - створює першу бібліотеку. Велика пошана до книги як джерела мудрості, божої благодаті, шляху до істини, вказаному Богом, чувається у словах літописця Княжої доби: "Велика є користь з книжної науки. У словах книжних знаходимо мудрість і здержливість. Бо це ріки, що наводнюють світ, це джерела мудрости. У книгах є незмірена глибина. Як пошукаеш у книгах пильно мудрости, знайдеш велику корить для душі своєї" [2, с. 48].

Подальший розвиток культури в Україні тісно пов'язаний з розповсюдженням релігійної книги, яку створювали найосвіченіші люди свого часу - як правило, духовні особи. Серед них острозький клірик Василій ("О единой истинной православной вере"), Герасим Смотрицький ("Ключ царства небесного"), Христофор Філалет ("Апокризис"), Кирило Ставровецький

("Евангеліє учительное"), Петро Могила ("Великий Тřebник" та ін.), Сильвестр Коссов (Патерик Печерський") та ін. Як зазначає І. Огієнко, у XV ст. "Україна дала тоді силу книжок зо всіх боків науки і займала по своїй культурі друге місце серед всього слов'янського миру" [3, с. 35].

Релігійний характер освіти і науки був необхідною умовою середньовічної культури України. Світська освіта і культура, світська література виникають не шляхом відкидання релігії, а навпаки, органічно впливають із богослів'я і нерідко створюються особами духовними, зокрема ченцями у монастирських бібліотеках. Першу точно датовану друкарську книгу, що з'явилася в Україні - "Апостол" створив диякон Іван Федоров разом із Петром Мстиславцем. Першодрукарі, як відомо, виготовляли і книги світського характеру.

Українська культура, що росла і міцніла у складних історичних умовах, змушена була захищати свою самобутність. Якщо прийняття християнства відбулося, за свідченнями істориків, десять мирно, оскільки зв'язки з християнським світом ще задовго до офіційного хрещення Русі підготували народ до цієї події, то подальший розвиток української культури відбувався в умовах боротьби проти католицизму та ісламу. Результатом цієї боротьби став своєрідний синтез православного і греко-католицького віросповідань, що зумовив поліцентричний характер української культури. Стосунки протистояння, боротьби католиків і православних надають українській культурі і релігійній книзі гостро полемічного забарвлення (М. Смотрицький, І. Вишенський, П. Могила). Діяльність братства в Україні як вияв духовного замозахисту стала своєрідним творчим ферментом формування національної самосвідомості. Релігійна книга органічно входила у контекст цієї боротьби, адже вже згадана полемічна література - це література богословська. У цій полеміці зростала і набувала неповторної оригінальності славна українська культура.

Виходячи з окреслених позицій, можна певні періоди історії культури України співвіднести з етапами формування її релігійної системи і таким чином виділити такі відносно самостійні пласти української духовності.

1. Християнізація України. Нормотворче значення Біблії у житті українського народу.

2. Українська культура в епоху православної єдності. Протидія католицизму та ісламу як фактор розвитку української самобутності. Полемічний характер української книги.

3. Українська греко-католицька церква і богословська книга як суттєві чинники творення і збереження української культури.

Вивчаючи українську культуру у вузах, можна будувати навчальні курси і спецкурси відповідно до запропонованих тем, які,

на наш погляд, відображають реальні етапи розвитку культури України. Підкреслення культуротворчих функцій релігійної книги відповідає особливостям освіти в гуманітарних, а також в поліграфічних вузах.

1.Сковорда Г. Діалог. Ім'я ему - потоп змін // Повне зібрання. В 2 т. К., 1973. Т.2. 2. Історія Української культури / Під заг.ред. І. Крип'якевича. Нью-Йорк, 1990. 3. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ, 1918.

Стаття надійшла до редакції 15.01.93.